

УДК 323.2

О. О. Лященко

здобувач

Національна академія державного управління при Президентові України

ГРОМАДЯНСЬКА НЕПОКОРА ЯК ЯВИЩЕ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

У статті подано теоретичний аналіз механізмів громадянської непокори, розкрито причини та форми громадянської непокори владі в умовах різних типів політичного устрою держави. Розглянуто правовий статус учасників акцій громадянської непокори, досліджено можливі шляхи зниження напруги в суспільстві для забезпечення ефективного державного управління.

Ключові слова: громадянська непокора, громадянський протест, державне управління, правовий статус, громадянське суспільство, толерантність.

I. Вступ

Попри те, що поняття “громадянська непокора” має давню історію вивчення в науковому середовищі, в українських реаліях воно набуло поширення протягом останнього десятиліття. Феномен кольорових революцій, застосування методів “м’якої сили” викликали інтерес до громадянської непокори як форми політичної участі в процесі державотворення. Водночас події, що відбувались в Україні впродовж 2013–2014 рр. та наразі не завершилися, потребують усебічного дослідження та аналізу.

Актуальність дослідження зумовлена процесом становлення в Україні громадянського суспільства, що досі триває, а також необхідністю вивчення проявів громадянської прямої дії, що свідчить про поступове перетворення українського народу з об’єкта державної влади на повноцінного суб’єкта влади. Загострення суперечностей між владою та народом, Майдан 2004 р., Революція Гідності 2014 р. показали, що українське громадянське суспільство активно бере участь в управлінні державою, впливає на державне управління та має величезний потенціал у майбутньому.

З-поміж методів, що були використані для вивчення зазначеного явища громадянської непокори, слід назвати такі: метод описового аналізу, метод історизму, метод систематизації даних, метод спостереження, порівняння, логічний аналіз і синтез.

Коло наукових праць, присвячених явищу громадянської непокори, є досить обмеженим в Україні. Учені розглядають суміжні поняття, такі як, наприклад, пряме волевиявлення, ідеологія ненасильства, політична толерантність, теорія справедливості, легітимність політичної влади, громадянські права і свободи. Проте, якщо поглянути на історію Радянської України, а також дора-

дянської України, ми знайдемо чимало прикладів досліджуваного явища. Зрозуміло, що за радянських часів ні про яку громадянську непокору й мови бути не могло, тобто не йшлося про те, щоб це обговорювати й тим більше описувати. І тільки доба незалежності надала можливість усебічно вивчати таку форму політичної участі, як громадянська непокора. Тож серед вітчизняних дослідників, які так чи інакше вивчають цю тему, слід назвати прізвища В. Бабкіна, І. Галактіонової, С. Ковтуна, А. Колодій, П. Мартиненка, М. Паламарчука, В. Речицького, С. Сидоренка, А. Ткачука, М. Тура, Ю. Шемшученка.

Що стосується зарубіжних досліджень, то тут справа з кількістю і якістю набагато ліпша. Вочевидь, це пов’язано з тим фактом, що за кордоном явище громадянської непокори активно вивчають ще з часів Г. Торо. Тож слід назвати прізвища Х. Арндт, Е. Фромма, Махатма Ганді, М. Л. Кінга, Дж. Ролза, М. Новіцького, М. Рендла, Дж. Шарп, Д. Коена, Е. Арато, Р. Дворкіна, П. Денхоффа, П. Вірно, К. Шмідта, Р. Апресяна, Ю. Мельвіля, Г. Мальцева, М. Валцера як авторів, які присвятили свої праці вивченню явища громадянської непокори.

II. Постановка завдання:

- дослідити причини явища громадянської непокори;
- визначити його можливі позитивні й негативні наслідки;
- з’ясувати його значення для процесу становлення громадянського суспільства в Україні й місце в загальній концепції політичної культури;
- проаналізувати вплив акцій громадянської непокори на державне управління загалом.

III. Результати

Отже, поняття “громадянська непокора” (англ. civil disobedience) у сучасному його розумінні почали вживати з 1849 р., коли

директор американської школи Г. Торо (Henry David Thoreau) на знак ненасильницького протесту проти несправедливих законів припинив сплачувати державі податки і, як наслідок, написав відоме есе "Про обов'язок громадянської непокорності". У ХХ ст. найвідомішими втілювачами мирного протесту та свідомого порушення встановлених правил стали індієць Махатма Ганді та темношкірий американець М. Л. Кінг.

Свідоме виявлення непослуху перед законом – явище в політиці не нове. Воно дістало назву громадянської непокорності. Під останньою розуміють як порушення закону, який сам по собі є несправедливим, так і супутній акт, спрямований на протистояння певній політиці чи справляння певного тиску. Дж. Роулз визначає громадянську непокорність як "прилюдний ненасильницький протест, свідомий політичний акт з метою домогтися зміни в законодавстві чи в політиці уряду". Акції громадянської непокорності можуть бути спровоковані релігійними, етичними чи політичними причинами. Обов'язок громадянської непокорності неявно суперечить обов'язку підкорятися закону, який вважається базовим у політичній філософії [17].

У нормативно-правовій базі законодавства України немає поняття "громадянська непокорність". Не існувало такого поняття також і в радянському праві. Виходить, це не юридичне, а суто політичне поняття. Незважаючи на брак визначення громадянської непокорності в праві, як соціальне явище вона існувала в СРСР ледве не від встановлення Радянської влади.

Протягом тривалого часу представники органів державної влади заявляють про те, що учасники протесту є екстремістами, які діють з метою захоплення органів державної влади й зміни конституційного ладу та про, начебто, наявність доказів вини підозрюваних. І при цьому відкривають кримінальні провадження за фактом вчинення злочинів, передбачених ст. 263, 294, 296, 341, 342 КК України.

Водночас варто зазначити, що законодавцем закріплено в Кримінальному кодексі України ст. 109, яка передбачає кримінальну відповідальність за "дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змову про вчинення таких дій". А відтак, і масові заворушення, і вбивства, і опір працівникам правоохоронних органів та інші суспільно небезпечні дії, вчинені саме з такою метою, необхідно кваліфікувати виключно за ст. 109 КК, а не за ст. 294, 296, 342 Кримінального кодексу та іншими чи сукупністю відповідних статей.

Право на громадянський опір тісно пов'язано з природними правами людини: на життя, на свободу світогляду та віроспо-

відання, на свободу думки та слова тощо, оскільки є одночасно і невід'ємним правом людини, і гарантією захисту цих прав. Акції громадянської непокорності в демократичних суспільствах спрямовані, перш за все, на захист особистих та колективних прав, які час від часу можуть зазнавати певних утисків з боку публічної влади. Вони є дієвим засобом, за допомогою якого будь-яка людина може впливати на членів політичного суспільства й змушувати професійних політиків прислухатися до суспільної думки. Громадянський протест є своєрідним лакмусовим папірцем на легітимність влади. Він слугує випробуванням того, наскільки ліберальна конституційна демократія, тобто наскільки серйозне її ставлення до прав, а також демонструє всю гостроту суперечностей між державною владою та громадянським суспільством, змушуючи шукати можливість врегулювання конфлікту між ними [7].

У разі вчинення порушень органами держави чи незгоди з їхніми діями, законодавець в Основному законі прямо закріпив лише деякі мирні форми реалізації права на громадянську непокорність:

- право громадян збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, про які завчасно сповіщаються органи публічної адміністрації;
- право громадян на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів.

Однак, у результаті протиправних дій працівників правоохоронних органів, що виявилися в неправомірному розгоні учасників мирних акцій протесту, незаконних арештах, знищенні майна протестувальників, катуванні, убивствах, прийнятті неконституційних законів, які істотно звужували права й свободи, – не лише було порушено право народу, а й створені умови, які унеможливають реалізацію такого права в цілому та фактично призвели до узурпації органами державної влади права визначати та змінювати конституційний лад України.

Отож, з моменту, коли державні органи фактично змінили конституційний лад у державі шляхом звуження, ігнорування та порушення конституційних прав і свобод людини та були реалізовані всі можливі мирні форми громадянської непокорності з метою захисту й відновлення своїх прав, кожен громадянин України фактично отримав право на громадянську непокорність у вигляді опору незаконним діям та повстання проти таких незаконних дій [17].

Як слушно зазначав Дж. Локк, у випадку, коли держава нехтує правами та інтересами народу, а права людей масово порушуються, вони мають право чинити опір і скинути таку владу.

Громадянська непокорність посідає проміжне місце між конституційними формами по-

літичної діяльності й повстаннями та революціями. Її можна вважати крайньою, але прийнятною формою політичного протесту. Це стосується, насамперед, переконавчих акцій. Однак акції громадянської непокори можуть стати провісниками руху тотального опору існуючому режимові й перерости в насильницькі форми боротьби з ним. Загальноприйнято вважати, що в межах диктатури, окупаційного режиму такий спротив є виправданим, однак, якщо він наявний у межах системи, яка поважає права громадян і за умов якої уряд може змінюватись під впливом низів, він підлягає осуду. Однак у будь-якому конкретному випадку в оцінці політичного режиму самі учасники акцій громадянської непокори можуть суттєво розходитись. Що ми, зрештою, маємо змогу спостерігати й у нашому випадку [17].

У Конституції України відсутня норма, яка б закріплювала право громадянської непокори, хоча, як засвідчують події останніх років, це право потребує свого конституційного регулювання. Тим більше, що воно, на нашу думку, логічно випливає з принципу народного суверенітету, закріпленого в ст. 5 Основного Закону. Відсутність Закону про порядок організації й проведення мирних масових заходів та акцій суттєво обмежує права і свободи громадян України та провокує порушення цих прав і свобод з боку державних органів, у тому числі судових органів. Тому ця проблема потребує якнайшвидшого вирішення. Прийняття такого закону безпосередньо пов'язано з демократичними трансформаціями, які відбуваються в нашій країні і є умовою її інтеграції в загальноєвропейський правовий простір [7].

У світовій історії поняття громадянської непокори й різновидів акцій громадянського протесту виникло в період становлення громадянського суспільства. Проте тільки відносно недавно масові рухи протесту почали розглядати як раціональне й організаційне джерело суспільних процесів. До 1960 р. у США масові рухи протесту вивчали в ключі парадигми колективної поведінки, яку використовували для пояснення масових тоталітарних рухів. Громадський рух розглядали як антисоціальну поведінку груп людей, що виникла як реакція на соціальну напруженість. Вважали, що рухи виникають стихійно і являють собою лише тимчасову дисфункцію соціальної системи. Так чи інакше сутність громадянської непокори полягає в конфлікті, що виникає внаслідок серйозних суперечностей між мораллю й правом.

Усі відомі в літературі визначення поняття громадянської непокори подібні за своєю суттю. Визначення громадянської непокори можна узагальнено сформулювати так: навмисне, свідоме адміністративне порушення закону або громадського порядку з метою

привернення уваги представників влади та громадської думки до необхідності змінювати законодавство, примусити владу змінити політику або зняти певну гостру проблему.

До ознак громадянської непокори слід віднести такі:

- ненасильницькі методи боротьби, що має виключати можливість використання сили з боку опонентів;
- непокора якомусь конкретному закону або дії влади, але в межах дотримання правопорядку та вірності принципу верховенства права;
- акції громадянської непокори можуть мати прямий (невиконання закону, що викликає протест) або непрямий (невиконання інших законів) характер;
- акції повинні мати показовий, публічний характер з поясненням своїх намірів;
- ключовим моментом усіх акцій непокори є прагнення їх учасників витримати будь-які наслідки власних дій на знак серйозності своїх намірів;
- практика громадянської непокори, яка визнає як активне порушення закону або правопорядку, так і пасивне ігнорування його вимог;
- підставою для громадянської непокори є переконання, що той чи інший закон або дія влади є аморальною, несправедливою;
- акції громадянської непокори можуть бути організовані як однією особою, так і групою однодумців, а також іншою спільнотою або союзом спільнот.

Завдання акцій громадянської непокори можуть бути різні: від проведення конкретних реформ, задоволення конкретних вимог громадян, до повалення чинного уряду або навіть політичного ладу. Генрі Торо щодо мети громадянської непокори висловився так: "Якщо говорити конкретно і як громадянин, а не як ті, хто заперечує будь-який уряд, я вимагаю не скасування уряду негайно, а його негайного поліпшення. Нехай кожен оголосить, який уряд він готовий поважати, і це вже буде кроком до такого уряду" [14]. Утім, головною метою таких акцій завжди є одне: привернення уваги влади й громадськості до певної проблеми у ненасильницький спосіб.

Існують певні політичні умови, за яких можливою є така форма політичної участі. Наприклад, Дж. Ролз вважає, що громадянська непокора можлива лише в умовах тієї соціальної моделі, яку прийнято називати відкритим суспільством (К. Поппер). Саме Дж. Ролз дав загальне обґрунтування громадянської непокори в межах теорії конституційної демократії. Він розглядав громадянську непокору як одну з форм демократичної опозиції публічній волі [1]. Крім того, навряд чи громадянська непокора є можли-

вою в державі з недемократичним типом політичного режиму. Тобто, навіть якщо громадська акція в державі з авторитарно-тоталітарним режимом має ознаки непокори, своєї мети вона навряд чи досягне: учасників такої акції чекає не задоволення їхніх вимог, а нещадна розправа. Марек Новіцькі вважає, що для успіху акцій непокори основною умовою є проведення їх у правовій державі [7]. Звісно, головною ознакою акції громадянської непокори лишається невикористання сили для досягнення мети. Також за сучасних умов однією з ознак (хоча й не обов'язковою) акцій громадянської непокори є масовість подібних заходів. Це відповідає суті громадянської непокори – публічна демонстрація волі певної кількості громадян, які не згодні з волею більшості.

Утім, зазначимо, що не всі методи, попри незастосування сили, є такими вже й нешкідливими. Головне – це привернути увагу до себе, а найліпше – звернути увагу на те, що заважає, створює незручності, загрожує втратою часу, коштів, престижу. На це й розраховують організатори акцій непокори, тобто намагаються створити проблеми для уряду, після чого і представники влади, і пересічні люди мають замислитись над тим, на що досі не звертали уваги, і почати якимось чином реагувати. Наприклад, 01.12.1955 р. чорношкіра американка Р. Парк відмовилась поступатись місцем білому американцю в громадському автобусі. Суд наклав на неї покарання у вигляді сплати штрафу 14 доларів. Під час проповіді пастор Кінг закликав чорношкірих американців відмовитись від користування громадським транспортом, 381 день вони ходили пішки і перемогли [6].

Як уже зазначали, громадянська непокура перетинається з іншими явищами з політичного життя соціуму, наприклад, з таким атрибутом демократичного суспільства, як громадянські права і свободи. У європейських національних правових системах право на розумність закону визначено як одне з громадянських прав. П'ята поправка до Конституції США вимагає справедливості закону, що органічно пов'язано з вимогою його розумності. Поправка перша встановлює, що конгрес не повинен видавати законів, які обмежують право народу мирно збиратися й звертатися до уряду з петиціями про припинення зловживань [9]. Відповідно, народ має право не коритися несправедливим законам, це не суперечить його громадянським правам, які гарантовані Верховним Законом – Конституцією. Це зумовлює тривалу дискусію щодо обґрунтованості необхідності в демократичному, правовому суспільстві вдаватися до такої форми протесту, як свідоме невиконання встановлених законів або невідкорення аморальному уряду та іншим органам влади, тобто як прояв громадянсь-

кої непокори. На підтримку тези про вищість закону морального над юридичним виступає багато відомих у світі політологів. Наприклад, Р. Дворкін і Дж. Ролз, які стоять на позиції вищості морального права індивіда, хоча з юридичного погляду поведінці непокори виправдання немає [5]. Еріх Фромм, досліджуючи психологічні основи явища громадянської непокори, відзначив високу духовно-творчу силу нескорення як виходу людини за межі авторитарного правила системи [4].

Практика громадянської непокори визнає як активне порушення закону, так і пасивне його ігнорування, як здійснення протизаконних дій, так і невідкорення загальноприйнятих нормам. Як підтвердження, можна навести слова Г. Торо: "Я вважаю, що ми маємо бути, насамперед, людьми, а вже потім підданими уряду. Бажано виховувати не стільки повагу до закону, скільки повагу до справедливості" [14]. Свої слова він підкріплює прикладом несправедливого ставлення з боку офіційної влади до таких історичних постатей, як Христос, Коперник, Мартін Лютер, Джордж Вашингтон і Бенджамін Франклін. На думку Г. Торо, застосування громадянської непокори зможе гарантувати викорінення подібних прикрих історичних помилок.

У цьому контексті постає також інше питання: де розумна межа застосування громадянської непокори? Якщо складеться така ситуація, коли непокура набуває характеру масового беззаконня й повагу до демократичних процедур буде підірвано, а суспільство стоятиме на межі анархії? Таке питання постає в зв'язку з тим, що акції громадянської непокори можуть стати провісниками руху тотального опору режимові та перерости в насильницькі форми боротьби з ним. Зазвичай вважають, що в умовах диктатури, окупаційного режиму такий спротив є виправданим морально, але якщо він має місце в межах системи, що поважає й захищає права громадян, тоді це досить суперечливе питання, яке треба вирішувати, виходячи вже з конкретної історичної ситуації.

Ще одним поняттям, яке корелює певним чином з громадянською непокурою, є толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння). Це обачне рішення не забороняти, не обмежувати й не заперечувати поведінку, яку хтось не схвалює, навіть якщо є потрібна для цього влада, сила, авторитет. Межа політичної толерантності знаходиться там, де шкода від неї починає перевищувати користь. Політична толерантність – ознака демократичної, мудрої, сильної держави.

Найяскравішим прикладом ненасильницької боротьби є діяльність індійського юриста Махатма Ганді. Завдяки йому ідеологія і практика громадянської непокори набула масового характеру. "Ненасильство – зброя сильних. У слабких це з легкістю може бути

лицемірством”, – писав він [4]. Він доводив, що за допомогою акцій громадянської непокори можна вирішити соціальні проблеми, достукатись до сумління людей, підвищити рівень національної самосвідомості, зосередитись на вирішенні конкретних проблем у межах широкої політичної боротьби. Між іншим, Махатма Ганді переконував, що до акцій непокори слід вдаватися лише після того, як докладено всіх зусиль, щоб переконати або попросити, але всі вони виявились безрезультатними.

Ідеї Махатма Ганді знайшли відгук в Африці (Гана, Кенія, ПАР, кінець 1940-х рр.), де політики нового покоління виступали з ідеями громадянської непокори для захисту прав мирного населення колоній, а також у США 1950–1960-х рр. (рух за громадянські права на чолі з М. Л. Кінгом) під час боротьби проти расової сегрегації й дискримінації.

Але не завжди акції громадянської непокори мають суто політичний характер. Досить поширеною практикою є також організація акцій непокори з метою привернути увагу до певного соціального питання або проблеми в політиці місцевого самоврядування. Наприклад, 1990 р. громадська група “Американські інваліди за доступний громадський транспорт” організували акцію, учасники якої в інвалідних візках піднялися сходами до Капітолію, а 26.07.1990 р. Конгрес прийняв закон, що гарантував інвалідам зручний вхід і вихід з громадського транспорту, а також з будівель [13]. Це стало гарним прикладом для урядів європейських країн. Також до акцій громадянської непокори можна віднести “свіжі” приклади з України, коли мешканці певної вулиці, двору, будинку гуртуються й перешкоджають будівельникам або власникам землі будувати нові споруди на їхньому подвір’ї за рахунок дитячих майданчиків і зелених насаджень. Сюди також можна віднести екологічні акції, наприклад, з перешкоджання захопленню ядерних відходів у певному місці. Щоправда, не завжди такі акції закінчуються мирним вирішенням проблеми.

У контексті цієї статті неможливо оминати тему так званих “кольорових революцій”. Методи громадянської непокори широко використовують організатори таких подій у пострадянських країнах, і подекуди це призвело до зміни урядів у цих державах. І тут постає питання: чи насправді події “кольорових революцій” є вираженням громадської волі й перемогою справедливості, чи тут не обійшлося без маніпулювання громадською свідомістю, гри на емоціях і настроях пересічних громадян з метою приведення до влади певної політичної сили будь-якою ціною? З одного боку, ненасильницьке порушення законів, що здійснюється в ім’я демократичних цінностей, слугує зміцненню

суспільства, є мірою зрілості суспільства. З іншого боку, маніпулювання масовою свідомістю є досить небезпечною для демократії справою, адже багатотисячні тривалі акції громадянської непокори під антикорупційними та радикально-демократичними гаслами можуть бути лише інструментом боротьби політичних технологів за перемогу в політичних перегонках їхніх грошовитих клієнтів, а думки, переконання й настрої великої кількості пересічних громадян насправді нічого не значать самі по собі. Тут ключовою є ідея народного суверенітету та поняття громадянської чесноти Ж. Ж. Руссо, згідно з якою народ, що свідомо вийшов на вулицю, протиставляється масі, якою маніпулює режим. Ставка робиться на пріоритет закону морального над конкретним законом будь-якої держави, що дає право давати відсіч порушенням прав людини і громадянина. Але метою всіх “кольорових революцій” було перемога над політичними опонентами, що вже суперечить смислу громадянської непокори, який полягає в подоланні несправедливості як у свідомості людей, так і в їх діяльності.

Так чи інакше, “кольорові революції” змінили хід історії саме завдяки широкомасштабним, добре організованим акціям громадянської непокори. Громадська непокора може бути дуже ефективною зброєю впливу. Згадаймо, саме завдяки багаторічній, ненасильницькій боротьбі індійців під керівництвом Махатми Ганді Великобританії довелося надати Індії незалежність. Це означало, по суті, крах не лише найбільшої імперії – Британської, але й усієї колоніальної системи загалом.

Зріле громадянське суспільство неможливе без адекватного сприйняття такого явища, як громадянська непокора. Акції непокори кидають виклик соціальним цінностям, законам і політиці держави. Те, в який спосіб влада реагує на такі виклики, власне і є характеристикою громадянського суспільства. Таким чином, громадянська непокора є показником можливості плюралізму в конкретному суспільстві. Також акції непокори сприяють втіленню в політичних процесах вимог моралі, зменшенню латентної взаємодії політичних гравців у процесі прийняття публічно важливих рішень. Громадянська непокора може стати попередженням політичній еліті, коли її непопулярна політика загрожує інтересам великої кількості людей.

Функціонування демократичних інститутів істотно залежить від типу панівної політичної культури в конкретному суспільстві. Без сумніву, громадянська непокора є елементом політичної культури суспільства. Якщо звернутися до відомої типології політичної культури Габріеля Алмонда й Сіднея Верби, то, напевно, явище громадянської непокори найкраще підходить до типу полі-

тичної культури участі, а також почасти – піддансько-учасницькому і патріархально-учасницькому типами [4]. Тобто в межах цих типів, а також громадянської політичної культури взагалі можливе існування такого явища, як громадянська непокора. Нагадаємо, політична культура участі (Participat Culture) характеризується сильною орієнтацією на діючу політичну систему й активну участь у політичному житті суспільства. Носії такої культури є слухняними щодо влади і пошановують її. Натомість вони очікують і потребують від влади відкритості на вимоги громадян, реакції на їхні потреби, прагнення, скарги. До влади вони ставляться не тільки з необхідністю виконувати всі її рішення і вимоги, але й із бажанням своєї участі в процесах прийняття та виконання цих рішень. Піддансько-учасницький тип політичної культури частково перебуває під впливом того, як парафіяльна культура перетворюється на підданську. Тут значна частина населення набуває орієнтації участі, тоді як більшість громадян залишається орієнтована на авторитарні правлячі структури і має набір пасивних самоорієнтацій. Прикладом можуть слугувати Франція, Німеччина, Італія в XIX – на початку XX ст. Це класичний приклад структурної нестабільності зі зміною авторитарних і демократичних урядів. Патріархально-учасницький тип політичної культури властивий розвитку багатьох новоутворених держав. Більшість таких держав має домінуючий тип парафіяльної політичної культури, але зазвичай нові структурні норми, що впроваджуються, належать до типу культури участі.

Цілком слушно стверджувати, що логічним підсумком акцій громадянської непокори буде ситуація, коли держава й закон підуть на поступки справедливій моральній вимозі, якщо за цим стоять маси людей, які свідомо наполягають на її виконанні.

Необхідно усвідомити, що громадянський протест – це випробування на толерантність державної влади до свого народу й народу до державної влади. Відносини між державою та суспільством завжди містять у собі елемент соціально-політичної напруги і тому пов'язані з співвідповідальністю. Так, існуюча державна влада, навіть у період протистояння, повинна дотримуватися певних правил, що дає підстави розглядати її дії як легітимні. По-перше, для того, щоб відновити довіру громадян до себе, владні структури повинні бути готові до діалогу з опозицією. По-друге, проходження такого діалогу повинно об'єктивно висвітлюватися в ЗМІ. По-третє, сформована в процесі діалогу спільна позиція повинна знайти відображення в законодавстві та рішеннях влади. По-четверте, влада повинна публічно визнати свої помилки.

Натомість громадяни, звертаючись до акцій громадянського опору як дієвого механізму впливу на діяльність публічної влади, також повинні взяти на себе певні зобов'язання. По-перше, як випливає з визначення, громадянська непокора – це публічна акція. А принцип публічності передбачає, що учасники таких акцій відкрито і чесно повідомляють про їх проведення як органи державної влади та місцевого самоврядування, так і широку громадськість. По-друге, громадянська непокора – це ненасильницька акція, оскільки будь-яке насильство породжує інше насильство, що неминуче пов'язано з порушенням прав і свобод людини та громадянина. А це суперечить меті акцій опору, які покликані захищати права. По-третє, громадянська непокора – це свідомо дія людини, яка є результатом її глибоких внутрішніх переконань, за які вона готова нести всю відповідальність перед законом. Як слушно зазначає Т. Аллан у своїй праці “Конституційна справедливість”, кожен чинить автономно, проте відповідально”, маючи на увазі участь громадян в акціях громадянської непокори. По-четверте, громадянська непокора – це легальна акція, а тому, демонструючи свій протест проти дій чинної влади чи нелегітимних законів, які були прийняті нею, громадяни повинні діяти в межах чинного законодавства (виняток може становити ситуація, коли законодавством заборонено будь-які акції протесту проти публічної влади), намагаючись на основі демократичної процедури його вдосконалювати.

Таким чином, здатність громадян в організований публічний спосіб протистояти не завжди законним діям влади в межах чинного законодавства є свідченням високого рівня правосвідомості, тоді як готовність влади в межах публічного діалогу відстоювати свої позиції й вміти визнавати свої помилки є ознакою здорової політичної влади, яка матиме велику підтримку в суспільстві [8].

IV. Висновки

У підсумку можна стверджувати, що тема концепту громадянської непокори є досить перспективною з погляду розвитку громадянського суспільства. Особливої актуальності набувають шляхи взаємодії органів державної влади та лідерів акцій громадянського протесту, формування нового підходу до врегулювання конфліктних ситуацій під час акцій громадянського протесту, враховуючи досвід Майданів. Таким чином, необхідне всебічне вивчення аспектів цього явища.

Список використаної літератури

1. Аперсян Р. Г. Гражданское неповиновение / Р. Г. Аперсян // Этика : энциклопедический словарь. – Москва : Гардарики, 2001. – С. 93–94.
2. Аперсян Р. Г. Гражданское неповиновение – в политической теории и социаль-

- ной практике (Джон Ролз и Мохандас Ганди) / Р. Г. Апресян // Насилие и ненасилие: Философия, политика, этика : материалы Международной электронной конференции / под ред. Р. Г. Апресяна. – Москва : МИОС, 2003. – С. 54–70.
3. Буров С. Особа і місцева громада. Проект факультативного курсу для 9-го класу [Електронний ресурс] / С. Буров. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1070822920>.
 4. Галактіонова І. В. Громадянська непоко́ра як явище в контексті політичної культури суспільства / І. В. Галактіонова // Політичні науки та методика викладання суспільно політичних дисциплін : зб. ст. – 2009. – Вип. 1. – С. 69–75.
 5. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Рональд Дворкін ; пер. з англ. – Київ : Основи, 2001. – 519 с.
 6. Ільницька С. А. Спроба захоплення державної влади чи громадянська непо́ра [Електронний ресурс] / С. А. Ільницька. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/02/10/7013286/>.
 7. Ковтун С. Рассуждения о гражданском неповиновении [Электронный ресурс] / С. Ковтун. – Ч. 1. – Режим доступа: <http://h.ua/story/23363/>.
 8. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади та право на громадянську непо́ру: конституційно-правовий аспект [Електронний ресурс] / В. Б. Ковальчук. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/>.
 9. Мальцев Г. В. Существует ли долг гражданского неповиновения? [Электронный ресурс] / Г. В. Мальцев. – Режим доступа: http://nijournal.ru/archive/2005/n2_05/ubilmysl2_05/maltsev2_05/.
 10. Опыт ненасилия в XX в.: Социально-этические очерки. – Москва : Аслан, 1996.
 11. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – Київ : Генеза, 1997. – С. 83–84.
 12. Ролз Д. Теорія справедливості / Д. Ролз ; пер. з англ. – Київ : Основи, 2001. – 822 с.
 13. Сидоренко С. В. Громадянський опір влади як тенденція розвитку глобального громадянського суспільства / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 52. – С. 241–250.
 14. Торо Г. Д. О долге гражданского неповиновения [Электронный ресурс] / Г. Д. Торо. – Москва : Наука, 1978. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/vopros/Thoreau.html>.
 15. Тур М. Демократична легітимність і громадянська непо́ра: теоретичні контури [Електронний ресурс] / М. Тур. – Режим доступу: http://www.democracy.kiev.ua/publications/collection/conference_2006/section_9/Tur.pdf.
 16. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles/129/1012987/1012987a1.htm>.
 17. Югославия, опыт борьбы без применения силы (27 конкретных приемов) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zasvobodu.net/activity_yugoslavia1321.html.
 18. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vgolos.com.ua/articles/gromadyanska_nepokora_sposib_samostverdzhennya_geroichnyh_indyvidualistiv_106343.html.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014.

Лященко О. А. Гражданское неповиновение как явление в общественно-политической жизни общества и его влияние на государственное управление

В статье дается теоретический анализ механизмов гражданского неповиновения, раскрываются причины и формы гражданского неповиновения власти в условиях разных типов политического устройства государства. Рассматривается правовой статус участников акций гражданского неповиновения, исследуются возможные пути снижения напряжения в обществе для обеспечения эффективного государственного управления.

Ключевые слова: гражданское неповиновение, гражданский протест, государственное управление, правовой статус, гражданское общество, толерантность.

Lyashchenko O. Civil Disobedience as a Phenomenon in the Socio-Political Life of Society and its Influence on Public Administration

Problem setting. The phenomenon of color revolutions in recent years stirred up the interest in relation to civil disobedience as a form of political participation. The objective of this article is to examine the reasons for this fact, to determine the possible positive and negative consequences of this phenomenon, to explore the significance of the phenomenon of civil disobedience for the process of civil society evolution in Ukraine and its place in the general concept of political culture.

Recent research and publications analysis. The range of scholarly works on the subject matter of the phenomenon of civil disobedience is quite limited in Ukraine. There are several works devoted to the study of adjacent issues, such as, for example, direct will expression, non-violence ideology, political tolerance, theory of justice, legitimacy of political power, civil rights and freedoms. As for foreign studies, the quantity and quality of scholarly works are much better. Obviously, this is due to the fact that abroad the phenomenon of civil disobedience is actively studied since the days of Henry

Thoreau. Thus, it is worth mentioning the names of Hannah Arendt, Erich Fromm, Mahatma Gandhi, Martin Luther King, John Rawls, Marek Nowicki, Michael Randle, Gene Sharp, D. Cohen, Andrew Arato, Ronald Dworkin, P. Denhoff, P. Virno, K. Schmidt, R. G. Apresyan, A. Y. Melvil, G. V. Maltsev, M. Valtser as authors who dedicated their works to the study of the phenomenon of civil disobedience.

Paper main body. The notion of “civil disobedience” in its contemporary perspective has started to be used since 1849, when the principal of the American school Henry Thoreau as a sign of non-violent protest against the unjust laws ceased to pay taxes and, consequently, wrote his famous essay “On the duty of civil disobedience”.

In world history, the concept of civil disobedience and different types of acts of civil protests appeared during the period of the evolvement of civil society. In the meantime only relatively recently mass protest movements began to be considered as rational and institutional source of social processes. Until 1960-ies mass protest movements had been studied in the sense of the paradigm of collective behavior, which was used to explain the mass totalitarian movements in the United States. Civic movement was considered as anti-social behavior of groups of people that emerged as a reaction to social tensions.

The features of civil disobedience include:

- non-violent methods of fighting that should exclude the possibility of use of force by the opponents;
- disobedience regarding any particular law or government action, but within the compliance with legal order and commitment to the rule of law principle;
- civil disobedience acts can have a direct (failure to observe the law, which causes protests) or indirect (failure to observe other laws) nature;
- civil disobedience acts should have demonstrative, public nature with the explanation of their intentions;
- the key point of all disobedience acts is the desire of their participants to withstand any consequences of their actions as a sign of seriousness of their intentions;
- the practice of civil disobedience, which recognizes both active violation of law or public order and passive neglect of its requirements;
- the ground for civil disobedience is the belief that a particular law or action of government is immoral or unjust;
- civil disobedience acts can be arranged by a single person or by a group of the like-minded people, as well as by other community or union.

There are certain political circumstances, which make it possible for such form of political participation to exist. For example, John Rawls believes that civil disobedience is possible only within the social model, which is commonly called open society.

Marek Nowicki believes that for the success of disobedience acts the main condition is to hold them in a state governed by the rule of law. Of course, the main feature of civil disobedience act remains the non-use of power in order to attain the goal. Also, in the current circumstances one of the signs (though optional) of civil disobedience acts is the large-scale involvement in such events. This corresponds to the essence of civil disobedience – public demonstration of the will of a number of citizens who do not agree with the will of the majority.

Not always civil disobedience acts are purely of political nature. Quite a widespread practice is also the organization of disobedience acts in order to draw attention to a particular social issue or to the problems in local government politics.

In the context of the given article we can not avoid the topic of the so-called “color revolutions”. Methods of civil disobedience are widely used by the organizers of such events in post-Soviet countries, and sometimes this led to the change of government in these countries.

Conclusions of the research. As a conclusion, one may assert that the topic of the concept of civil disobedience is quite potentially productive in terms of civil society development. Particularly essential become ways of interaction between government authorities and leaders of civil protest acts, the formation of a new approach to the conflict settlement during the civil protest acts, taking into the account the experience of Maidan movements. Thus, the comprehensive study of the aspects of this phenomenon is needed.

Key words: civil disobedience, civil protest, state management, the legal status, civil society, tolerance.